

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ДЕКОНЦЕНТРАЦІЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В РЕГІОНІ

Розглянуто закордонний досвід та запропоновано концептуальні положення деконцентрації промисловості в регіоні, сутність яких полягає у необхідності створення таких взаємозв'язків та взаємодії великих, середніх і малих підприємств будь-якої форми власності, дія яких забезпечать одержання позитивного синергетичного ефекту, який досягається за рахунок такої організації колективної діяльності, коли великі суб'єкти господарювання виконують основну роботу, а середні та малі – проектну, підготовчу та допоміжну, тобто при цьому досягається оптимальне співвідношення рівнів концентрації та деконцентрації.

A foreign experience is examined and conceptual principles of the deconcentration of industry in the region are suggested. The essence of them lies in the necessity to create interconnection and cooperation between the large, average and small enterprises of any form of property. Their action provides positive synergetics effect achieved with the help of such collective activity when the large economic agents carry out the main work. The preparatory work is carried out by the average and small economic agents. Thus, optimal correlation of the levels of concentration and deconcentration is achieved.

Ключові слова: концентрація, деконцентрація, структура, промисловість, управління.

Технічна і технологічна структури промислового виробництва свідчать про високу концентрацію в базових галузях економіки, що спричиняє необхідність розв'язання проблеми монополізму. В основі структурної організації промисловості в умовах ринкової економіки повинно лежати співіснування, з одного боку, великих господарських структур, у межах яких формуються такі утворення, як фінансово-промислові групи, й організаційно-господарських структур середнього і малого бізнесу – з іншого. Усе це вимагає удосконалення механізмів управління процесами економічної концентрації та деконцентрації у промисловості.

Вагомий внесок у розвиток питань структури економіки та управління процесами концентрації зробили вітчизняні та зарубіжні вчені: О.Алимов, О.Амоша, І.Ансофф, С.Аптекарь, Т.Бескен, С.Біла, Ю.Вінслав, Р.Гільфердинг, В.Дедекаєв, Ю.Іванов, М.Кизим, Р.Ларіна, О.Поважний, Ф.Поклонський, М.Прокопенко, І.Радигін, М.Чумаченко.

Проте в науковій літературі відсутні цілісні та інтегровані дослідження процесів концентрації та деконцентрації в промисловості та управління ними. Методи, за якими здійснюється управління цими процесами, часто мають безсистемний характер. Потребує удосконалення законодавче, нормативно-методичне, проектне й організаційне забезпечення процесів формування різноманітних корпоративних механізмів управління у сфері великого бізнесу. У зв'язку з цим актуальною є необхідність формування таких механізмів управління процесами економічної концентрації та деконцентрації, які б сприяли вступу нових суб'єктів на ринок і не гальмували об'єктивні структурні зміни в національній економіці.

Метою даного дослідження є удосконалення концептуальних положень деконцентрації промисловості регіону, що поєднують спільні організаційні процеси, характерні для розвинутих країн, такі як розукрупнення великих підприємств, виділення самостійних суб'єктів господарювання, розосередження їх по території регіону, країни, оптимізація територіального розміщення, зниження екологічного навантаження.

Деконцентрація виробництва – розукрупнення надмірно великих підприємств за допомогою виділення окремих самостійних підприємств із їх наступним поступовим відокремленням у рамках системи малих підприємств; розосередження підприємств по території регіону, країни з метою оптимізації територіального розміщення виробництва й екологічного навантаження.

Фаза концентрації чітко проглядається в більшості країн, що розвиваються, приклади наступної деконцентрації поки скромні. Установлена дуже сильна залежність між обсягом ВВП на душу населення і рівнем концентрації: він зростає по усьому світі до визначеного середнього значення ВВП на душу населення і потім починає знижуватися. Надзвичайно висока концентрація в деяких регіонах Азії, де вона на 20-30% вище, ніж може бути пояснено звичайним впливом економічних сил. Цей азіатський феномен пояснюється скоріше впливом політичних і інституційних сил, що сприяли централізації ресурсів, а отже, і концентрації промисловості.

Для здійснення промислової деконцентрації необхідні значні зусилля. Південна Корея почала цей процес і досягла вражаючих результатів, почавши з переміщення виробництв із мегаполісів у пригороди чи міста-супутники, а потім далі по всій країні; перша стадія була здійснена до 1980 року, друга – у наступні 20 років. Перенос промисловості в міста-супутники почали Таїланд і Індонезія. У Таїланді, де дуже високий рівень концентрації, у 1970-1986 роки населення у власне м. Бангкоку збільшувалось на 4,3% у рік, а в його супутниках – на 5,7-8,0%; зайнятість у промисловості у всіх п'ятих пригородах збільшувалася на 8,2-12,6% і на 7,2% у м. Бангкоку, що усе більше спеціалізувався на наданні послуг; у 1982 р. частка нових промислових підприємств дорівнювала 7,4% у Банкоку і 8,9-16,9% у його пригородах.

Хоча в деяких країнах і почалася деконцентрація, вона може бути відкладена дуже надовго; часто цьому сприяють політики, утруднюючи забезпечення територій за межами столиць інфраструктурою і послугами. У Південній Кореї початкове переміщення промисловості із м. Сеула в промислові парки супутників у 70-і роки підштовхнули бюрократичні утруднення на ринках капіталу і міжнародних ринків. Аналогічний поштовх був і в Індонезії: навіть після лібералізації фінансові ринки для великих позик залишилися сильно централізованими і за кредитом чи експортно-імпортним дозволом треба було звертатися до визначеної особи в м. Джакарті. Інша причина – політичні заходи, що сприяють централізованому розвитку великих міст за рахунок сільських районів (приклад – Китай).

Надмірна концентрація значно знижує темпи економічного росту, оскільки вартість праці, землі і інфраструктури збільшується з масштабами мегаполіса (у порівнянні з вигодами виробництва стандартизованих продуктів у малих містах), утруднюючи залучення іноземних інвестицій і конкуренцію на світових ринках, надмірна концентрація веде також до зниження якості життя населення мегаполісів. Лібералізація і децентралізація фінансових ринків і ліцензування може допомогти уникнути надмірної концентрації, так само, як загальна політика економічної відкритості. Промисловці не можуть переміститися з великого міста (частіше порту) у сільські райони, поки вони прив'язані до національних і міжнародних ринків гарним транспортом і зв'язком. Тому необхідним є повсюдний швидкий і дешевий транспорт і гарний зв'язок з районами. Наприклад, з розвитком платних доріг до заходу і сходу від Джакарти частка зайнятості у формальному промисловому секторі самого міста зменшилась з 57% у 1986 р. до 44% у 1991 р. Швидка деконцентрація промисловості в Південній Кореї була прямо пов'язана з тим, що обсяг інвестицій у телекомунікації на душу населення від величезних регіональних диспропорцій на початку 70-х років на початку 90-х років наблизився до регіональної рівності.

У Японії в післявоєнний період прискорено розвивалися такі базові матеріалоємні галузі промисловості, як чорна металургія, хімія і нафтохімія. Заводам цих галузей потрібно великогабаритне устаткування, і вони розміщалися на рівнинних, доступних з моря ділянках. Там же, у портах концентрувалися і підприємства легкої, насамперед текстильної, промисловості, орієнтовані на експорт.

В міру розвитку центральне місце в обробній промисловості зайняли машинобудівні галузі, частка доданої вартості в продукції яких постійно підвищувалася. Відповідно мінялися і чинники розміщення. На перше місце виходив уже чинник економії на транспортних витратах, підприємства тяжіли до основних споживачів – великих промислових центрів, і розміщалися усі на тім же Тихоокеанському узбережжі.

Поступово збільшувалася й експортна орієнтація японської промисловості, що також сприяло розміщенню підприємств у великих портових містах. У Тихоокеанському промисловому поясі на рубежі 60–70-х років було сконцентровано більш 60% населення, більш 65% ВВП і національного доходу і майже 70% промислового виробництва.

Із середини 70-х років у країні розгорнулася структурна перебудова промисловості – на перший план вийшли високотехнологічні, наукомісткі галузі і виробництва, розміщення яких, на відміну від провідних до цього енерго- і матеріалоємних галузей, не вимагає неодмінного наближення до портів ввозу сировини й енергоносіїв. Теоретично це могло б дозволити їхній розвиток у внутрішніх, периферійних стосовно Тихоокеанського пояса районах, тим більше що питомі витрати їхнього транспортування невеликі в силу високої вартості і порівняно невеликого обсягу продукції. Однак локалізація і цих підприємств стала тяжіти до Тихоокеанського промислового пояса, оскільки саме тут зосереджені основні інформаційні ресурси, що ведуть науково-дослідні центри, найбільш кваліфікована робоча сила.

Відносне скорочення частки внеску живої праці в економічне зростання при швидкому збільшенні частки капіталу й інновацій також знижувало переваги периферії (вилученої від основних «грошових мішків» і лежачої осторонь від магістральних шляхів поширення нововведень). До того ж, коли у промислових корпорацій з'явилися широкі можливості виносити підприємства за рубіж, у країни з низькою вартістю робочої сили, привабливість периферійних районів Японії для нового промислового будівництва стала ще менше. Тому підприємства високотехнологічних галузей успадковували ту ж модель розміщення, що і їх матеріалоємні попередники – у Тихоокеанському промисловому поясі.

Приблизно те ж можна сказати і про чинники розміщення високотехнологічних послуг – інформаційних, освітніх, пов'язаних з розвитком ресурсів людини і т. ін.: найбільш привабливими для них, звичайно ж, є великі міста. Перетворення в 80-і роки м. Токіо в один зі світових фінансових центрів, зрозуміло, не сприяло ослабленню привабливості центра, навпроти, саме сюди кинулися штаб-квартири ведучих корпорацій світу, що, у свою чергу, створює додатковий попит на різні види послуг і об'єктивно сприяє подальшій концентрації тут промисловості.

У Японії склалося чітко виражене господарське ядро з трьох великих індустріальних урбанізованих зон, у яких зосереджена основна частина економічного і наукового потенціалу, висококваліфікованих кадрів, а також представлена найбільш розвинута виробнича і соціальна інфраструктура країни. Цими зонами є Кэйхін (з центром у Токіо, на долю цього району приходить 22% промислового виробництва країни), Тюку (Нагоя, 16%), Хансин (Осака, 12%). Сумарна їхня частка складає 50%.

Як показують дані аналізу, у Донецькій області спостерігається висока територіальна концентрація промисловості: тут на 4,4% території України виробляється близько 20% загальнодержавного обсягу

промислової продукції. Область належить до найбільш екологічно напружених регіонів України. Висока концентрація промислового, сільськогосподарського виробництва, транспортної інфраструктури в області в поєднанні із недосконалими технологіями та значною щільністю населення створили найбільше в Україні і Європі навантаження на біосферу, яку в багатьох містах області досягло рівня, загрозливого для довкілля та здоров'я населення.

Використання території Донецької області характеризується значними диспропорціями, зокрема: надзвичайно високим, економічно та екологічно необґрунтованим рівнем господарського освоєння території; значними площами та низькою щільністю забудови виробничих територій; нераціональним розміщенням виробничих та житлових територій; малою часткою територій природоохоронного, рекреаційного, оздоровчого, історико-культурного призначення; наявністю значних територій, використання яких вимагає спеціального охоронного режиму господарювання (санітарно-захисні та охоронні зони підприємств промисловості, транспорту та зв'язку, об'єкти природно-заповідного фонду та історико-культурного призначення, курорти, річки, озера, водосховища та інші водойми, водозабори); територіальною невідповідністю розміщення водоемних виробництв місцевим водним ресурсам.

Санітарно-епідемічний та екологічний стан території регіону, рівень природно-техногенної безпеки характеризується: деформованою структурою господарського комплексу при переважанні виробництва з ресурсозатратними, екологічно небезпечними технологіями та значним зношенням основних фондів; високим рівнем забруднення навколишнього природного середовища, недостатнім розвитком екологічної інфраструктури; наявністю значних територій, що зазнають постійного впливу небезпечних геологічних процесів.

Унаслідок цього територія Донецької області відзначається надмірним техногенним навантаженням на довкілля, високим ступенем його забруднення та природно-техногенної небезпеки.

До недоліків функціонування систем розселення належать: неузгодженість соціального, економічного, містобудівного та екологічного аспектів розвитку населених пунктів та прилеглих територій; надмірна концентрація населення і виробництва у великих містах; уповільнений розвиток більшості середніх і малих міст, селищ та сіл; недостатній розвиток у центрах внутрішньообласних систем розселення (особливо міжрайонних, районних) об'єктів соціально-культурного обслуговування населення прилеглих територій та транспортних зв'язків; недостатній рівень розвитку соціальної та інженерно-транспортної інфраструктури населених пунктів.

Істотним обмеженням розвитку промисловості в Донецькій області є недостатній рівень якості її продукції. Це обумовлено тим, що середній знос активної частини (машин і устаткування) основних виробничих фондів у промисловості досяг 70%. Тільки 30% застосовуваних технологічних схем відповідають сучасному світовому рівню, а 28% є застарілими і не мають резервів для модернізації.

У цих умовах задача держави – стимулювання прогресивних технологічних зрушень і створення умов для переходу промисловості на інноваційний шлях розвитку. Рішення цієї задачі припускає, з одного боку, стимулювання впровадження ресурсозберігаючих і природоохоронних технологій шляхом розробки і затвердження прогресивних технологічних нормативів викидів і скидів речовин у навколишнє середовище для промислових підприємств. З іншого боку, з огляду на недостачу в підприємств засобів на інвестиційні цілі, необхідне створення сприятливих умов для підприємств, що здійснюють технічне переозброєння. У цьому зв'язку, доцільно скасувати мита на імпортоване технологічне устаткування, не вироблене в Україні, а також розробити механізм надання податкових і інших пільг при впровадженні технологій, що забезпечують істотне поліпшення екологічної ситуації.

Однієї з причин недостатньої конкурентоздатності промисловості є складний стан мінерально-сировинної бази. Основним заходом підтримки розвитку сировинної бази промисловості повинно стати удосконалення законодавчої бази по надровикористанню в напрямку диференціації ставок оподаткування на видобуток корисних копалин залежно від умов розробки. Важливим чинником розвитку промисловості з позицій її ресурсного забезпечення є розширення використання вторинної сировини, наприклад - брухту і відходів чорних і кольорових металів у металургії. Використання брухту при виробництві металів приводить до економії енергоресурсів, сировини, матеріалів, підвищує ефективність використання технологічних агрегатів, знижує шкідливий вплив на навколишнє середовище. При виплавці 1 т сталі з застосуванням металобрухту заощаджується 180 квт/год електроенергії, 0,8 т вугілля, 175 куб. м природного газу.

У зв'язку з вище вказаним доцільна розробка державної програми деконцентрації промислового виробництва в Донецькій області, що передбачає: жорстке регулювання містобудівного розвитку з першочерговою реструктуризацією економічної бази, екологічним оздоровленням територій та стабілізацією техногенних навантажень; забезпечення сталого розвитку агропромислового комплексу та сільських населених пунктів, створення нових робочих місць шляхом організації малих підприємств, підвищення рівня забезпеченості соціальною та інженерною інфраструктурою, створення інтегрованих структур з виробництва, зберігання та реалізації продукції; забезпечення формування єдиної територіальної системи природоохоронних територій і додержання їх режиму, невиснажливого використання рекреаційних, оздоровчих та інших ресурсів; заборона будівництва нових та розширення діючих екологічно небезпечних

підприємств.

У процесі деконцентрації безумовно постане проблема вдосконалення систем розселення, створення умов до сталого розвитку населених пунктів. У зв'язку з цим програма деконцентрації в Донецькій області повинна передбачати: формування і розвиток обласної, міжрайонних, а також районних і внутрішньорайонних систем розселення; визначення завдань перспективного розвитку населених пунктів різного типу:

а) для Донецька, Маріуполя – ефективне використання потужного соціально-економічного потенціалу та переваг географічного положення з їх розвитком як центрів господарської активності, інновацій та високоспеціалізованого громадського обслуговування населення;

б) для міст, які є промисловими центрами із складною екологічною ситуацією, – реструктуризація виробничої бази, виведення з експлуатації шкідливих виробництв, оптимізація структури землекористування, екологічне оздоровлення міських територій та розвиток соціальної інфраструктури обласного та міжрайонного значення;

в) для міст зі значним рекреаційним та оздоровчим потенціалом – стимулювання розвитку курортних функцій із заборотою будівництва нових і розширення діючих промислових підприємств, не пов'язаних із задоволенням потреб відпочиваючих і місцевого населення, або таких, що можуть негативно вплинути на природні лікувальні чинники;

г) для малих міст та селищ, які прилягають до центрів систем розселення, – розміщення філіалів і цехів промислових підприємств, що виносяться з цих центрів;

ґ) для малих міст, селищ та сіл, що мають значний природний та історико-культурний потенціал, – розвиток туристичних функцій зі збереженням і припустимим господарським використанням об'єктів культурної спадщини, захистом традиційного характеру середовища, обмеженням господарської діяльності на територіях історичних ареалів населених пунктів;

д) для малих міст та селищ, які є центрами сільськогосподарських районів, – розвиток соціально-економічного потенціалу, пов'язаного з обслуговуванням сільськогосподарського виробництва та сільського населення;

е) для монофункціональних малих міст та селищ – стабілізація соціально-економічного розвитку з урізноманітненням виробничої бази, створення центрів для самостійної зайнятості населення;

є) для сіл – створення передумов для продуктивної зайнятості та збільшення доходів сільського населення, стабільного функціонування і розвитку соціальної інфраструктури з урахуванням характеру розселення і регіональної специфіки проживання населення в сільських населених пунктах, забезпечення мережами водо-, газо- і енергопостачання, дорогами.

Важливим завданням деконцентрації промислового виробництва є створення необхідних умов для реструктуризації та зниження антропогенного впливу на довкілля до екологічно припустимого рівня, підтримання життєзабезпечуючих функцій довкілля. З цією метою необхідно забезпечити створення об'єктів природно-заповідного фонду на територіях, що відповідають умовам забезпечення охорони особливо цінних природних комплексів та об'єктів; збереження природних ландшафтів на ділянках, що мають історико-культурну цінність; створення захисних лісових насаджень та полезахисних лісових смуг, залуження земель; консервації деградованих і забруднених земель з наступною їх натуралізацією; збереження природних ландшафтів на землях промисловості, транспорту, зв'язку; формування єдиної територіальної системи, що об'єднує елементи національної екологічної мережі, встановлення спеціального режиму її охорони та використання цих територій.

Найбільш доцільною є практична реалізація пропонованого концептуального підходу для м.Маріуполя, який найбільше з усіх міст насичений промисловими підприємствами, що забруднюють Азовське море і повітряний басейн. І незважаючи на реалізовані природоохоронні заходи, рівень забруднення не зменшується.

Таким чином, саме тут можна було б апробувати бізнес-модель перекладу ресурсів у курортний бізнес, що має більш високу прибутковість, ніж металургія. Різка зменшення скидання промислових вод в Азовське море призвело, за твердженням фахівців, до швидкого самоочищення.

Надійшла 18.03.2010